

Drets culturals: què són, com s'han desenvolupat a Catalunya i quin tipus de polítiques demanen?

Nicolás Barbieri
Universitat Autònoma de Barcelona

Drets culturals: què són, com s'han desenvolupat a Catalunya i quin tipus de polítiques demanen?

Nicolás Barbieri - Universitat Autònoma de Barcelona

Què són i com es concreten els drets culturals? Quina presència han tingut en les polítiques culturals a Catalunya? Com podem desenvolupar una mirada crítica i alhora útil per a l'acció a l'entorn d'aquest tema? Aquest text aprofundeix en aquestes preguntes, sense la pretensió d'esgotar el debat i amb la voluntat de fer una aportació rellevant a una qüestió tan complexa com central en les polítiques culturals.

Drets culturals: un estat de la qüestió

Els drets culturals són indissociables dels drets humans. El seu valor, per tant, és resultat d'una atribució històrica. La *Declaració universal dels drets humans* fa referència, en el seu article 22, als drets "econòmics, socials i culturals" com a indispensables per a la dignitat de l'esser humà. L'article 27 afirma que "tota persona té dret a participar lliurement en la vida cultural de la comunitat" i, a més, fa referència a l'accés a les arts, la participació en el progrés científic i els drets d'autoria.

Ciutadania, desenvolupament i sostenibilitat són tres conceptes clau per entendre de què parlem quan ens referim a drets culturals. La pràctica cultural és una dimensió nuclear de la ciutadania. Els drets culturals són alhora individuals i col·lectius, protegeixen els drets de cada persona, en la seva vida en comunitat amb els altres i també com a grups d'individus (Shaheed, 2012, 2014). Sense el dret d'accés, de participació i de contribució a la vida cultural, qualsevol procés de desenvolupament s'enfronta al risc de no ser plenament sostenible.

Com es concreten els drets culturals? Quines són les seves dimensions bàsiques? S'han fet nombrosos esforços per mirar de concretar els components clau dels drets culturals i superar el que s'havia considerat com a categoria subdesenvolupada dels drets humans. L'anomenat Grup de Friburg, integrat per destacats experts, com ara Patrice Meyer-Bisch, va impulsar la *Declaració de Friburg sobre drets culturals* (2007), que concreta nou grups de drets: 1) escollir la identitat pròpia, 2) accedir al patrimoni cultural, 3) pertànyer o no a una comunitat, 4) accedir a la vida cultural i participar-hi, 5) expressar-se en la llengua escollida, 6) el dret d'autor, 7) el dret a l'educació, 8) el dret a la informació i 9) el dret a participar de l'elaboració, execució i avaluació de polítiques culturals.

Una perspectiva complementària és la que podem trobar en els treballs de la relatora especial de l'ONU per als drets culturals, Farida Shaheed (2014), que identifica tres dimensions essencials i interdependents d'aquests drets: la lliure creativitat, l'accés al patrimoni cultural i la diversitat. Les tres dimensions resulten clau per al desenvolupament sostenible i les polítiques inclusives.

Aleshores, quines fites cal destacar pel que fa a les iniciatives jurídiques i polítiques en relació amb la promoció dels drets culturals? A l'esmentada creació de la figura de relatora especial en l'àmbit dels drets culturals per part de l'ONU, cal afegir-hi les iniciatives de la UNESCO, així com la *Carta cultural iberoamericana* (2006). Destaca també, especialment, l'aprovació del Protocol Facultatiu al Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals (2008). Aquest darrer instrument ha estat ratificat per més de vint països, encara que amb absències molt significatives entre els estats desenvolupats. Tot i així, es considera

1 Per exemple, la *Declaració universal sobre la diversitat cultural* (2001) i la Convenció sobre la Promoció i la Protecció de la Diversitat de les Expressions Culturals (2005).

un pas endavant rellevant, perquè estableix mecanismes de denúncia i investigació de la vulneració dels drets enunciats al Pacte.²

En aquest sentit, cal esmentar també l'*Agenda 21 de la cultura*, aprovada el 2004, a la qual s'han adherit nombroses ciutats i governs locals del món. Els governs locals van afirmar, aleshores, que els drets culturals formen part indissociable dels drets humans. L'organització Ciutats i Governos Locals Units (CGLU) ha promocionat la implementació de l'*Agenda 21* i l'any 2015 ha adoptat el nou document *Cultura 21 Accions*. Aquest darrer document busca desenvolupar l'*Agenda 21* en línies estratègiques d'acció i implementació de polítiques. Consta de nou seccions de compromisos, la primera de les quals està dedicada als drets culturals, que es concreta en diverses accions realitzables i mesurables. Podem resumir aquestes accions en quatre grans dimensions:³ l'adopció explícita del discurs dels drets culturals per part dels governs i organitzacions socials; la participació ciutadana tant en la pràctica cultural com en l'elaboració, implementació i avaluació de polítiques culturals; el desenvolupament d'estàndards per assegurar els serveis culturals bàsics; i la inclusió d'objectius transversals en les polítiques culturals (vulnerabilitat, gènere).

Els drets culturals en les polítiques culturals a Catalunya

Tot i el desenvolupament de determinades iniciatives, la presència dels drets culturals tant en la legislació com, sobretot, en les polítiques culturals a Catalunya, és limitada. L'*Estatut d'Autonomia* explicita l'obligació dels poders públics de facilitar la participació en la vida cultural i reconeix el dret dels pobles a conservar i desenvolupar llur identitat (article 4). També dedica un article (22) a desenvolupar els drets i deures en l'àmbit cultural, tot reconeixent el dret d'accés a la cultura i el desenvolupament de les capacitats creatives. Promoure, fomentar i facilitar són les obligacions (especificades en els articles 40 i 42) que l'Estatut determina que han d'assumir els poders públics en relació amb aquests drets.

Per la seva banda, a la ciutat de Barcelona, cal fer referència a la *Carta de ciutadania. Carta de drets i deures de Barcelona* (2011), que té un capítol (4) dedicat als drets i obligacions respecte a la cultura. Els àmbits en què es concreten aquests drets i deures són l'accés a la cultura, els drets lingüístics, el pluralisme religiós i l'accés a les tecnologies.

Pel que fa a les iniciatives de polítiques públiques, l'acció per assegurar el compliment dels drets culturals es limita principalment a l'àmbit dels equipaments i, en molts casos, a la fase de planificació. El Pla d'Equipaments Culturals de Catalunya (Martínez, 2010) es justifica sobretot en relació amb la necessitat de garantir el dret d'accés a la cultura. Per la seva banda, l'anomenat sistema públic d'equipaments culturals s'autodefineix com una de les principals eines de les administracions públiques per garantir els drets culturals reconeguts a l'Estatut d'Autonomia de Catalunya. Aquesta perspectiva inclou l'acció de governs locals i organitzacions de la societat civil en el desenvolupament de polítiques de proximitat (Barbieri *et al.*, 2012).

En concret, tot i que un cert nombre de governs locals a Catalunya utilitzen l'*Agenda 21 de la cultura* en les seves polítiques urbanes, els drets culturals no s'han desplegat com a estratègia més enllà de les accions de foment d'accés a la cultura. En qualsevol cas, cal esmentar el paper actiu de l'organització CGLU,⁴ amb base a la ciutat de Barcelona, en la promoció de la perspectiva dels drets culturals, així com en el desenvolupament d'un programa de treball fruit del document *Cultura 21 Accions*.⁵

En definitiva, el paper dels drets culturals com a marc de polítiques públiques és encara limitat a Catalunya. En l'àmbit de la cultura, les referències als drets humans per legitimar l'acció dels seus agents són escasses i el desconeixement sobre els drets culturals és evident. Les organitzacions socials dedicades a la promoció dels drets econòmics, socials i culturals (com ara l'Observatori DESC)⁶ han abordat més aviat

2 Per a una anàlisi jurídica, vegeu Custodio (2014).

3 Es pot consultar el document complet a www.agenda21culture.net/.

4 www.uclg.org

5 Barcelona forma part del conjunt de cinc ciutats líders del procés de *Cultura 21 Accions*.

6 <http://observatoridesc.org/>

poc la realitat d'aquests últims (Pascual, 2015). Tampoc, tret de determinades excepcions, l'àmbit acadèmic no ha analitzat de manera continuada la qüestió dels drets culturals. Per la seva banda, en el sector cultural, determinats discursos han criticat la idea de drets culturals perquè entenen que s'associen a una perspectiva il·lustrada que no tindria en compte els efectes aparentment democratitzadors dels processos d'industrialització i de les dinàmiques d'oferta i demanda.⁷ A aquesta perspectiva s'hi han oposat determinats col·lectius i organitzacions, que analitzen de manera crítica la implementació de la cultura com a recurs i desenvolupen la noció de la cultura com a dret (Rowan, 2014; Martínez, 2015). Part d'aquests darrers plantejaments han tingut traducció en els programes electorals de plataformes i partits que han concorregut a les eleccions municipals del 24 de maig i que, en alguns casos, governaran les ciutats els propers anys. En aquest sentit, l'expectativa està plantejada, entre d'altres qüestions, en la traducció política i institucional de la idea de drets culturals.

Una perspectiva crítica i ahora útil per a l'acció?

Les potencialitats del relat dels drets culturals són evidents. Però també ho són els reptes que aquest discurs suposa, sobretot en un context en què es fa necessari reconstruir la legitimitat pública de les polítiques culturals.

Els problemes als quals s'enfronten les polítiques culturals (i que, per tant, no poden evitar gestionar) resulten cada vegada més complexos, incerts i amb més riscos incorporats. Però les respostes continuen basades, en gran part, en una idea de la cultura com a substantiu, com a objectes, productes i serveis. Les polítiques culturals continuen buscant la seva legitimitat més en la promoció de "la" cultura que en "allò" cultural. Poders públics i el sector cultural en el seu conjunt continuen desenvolupant més polítiques de la cultura com a substantiu que no pas de la cultura adjectiva; polítiques culturals pensades i implementades més com a polítiques de la cultura i menys com a polítiques del que és cultural. Davant les profundes transformacions en el tipus de participació i producció cultural, del qüestionament del rol d'intermediació política tradicional de les institucions públiques i de la retracció de la inversió, aquest tipus de respostes es tornen en gran manera caduques. I amb elles, molts dels principis que són a la base del model de polítiques d'accés a la cultura (Barbieri, 2014).

Un exemple d'aquesta deriva és la manera d'entendre la relació entre drets culturals i infraestructures. Tal com hem avançat, davant l'obligació de promoure els drets culturals, moltes polítiques s'han limitat a construir infraestructures de cultura. D'una banda, això ha limitat l'acció pública a la promoció de l'accés a productes i serveis. D'altra banda, les polítiques públiques s'han centrat en l'edificació de l'obra i en l'administració i regulació del seu accés, i han deixat en un segon pla les implicacions (fonamentalment polítiques) que tenen el seu ús i la seva integració a la vida quotidiana. En definitiva, s'han centrat més en la cultura com a substantiu que no pas en la cultura com a adjectiu, en allò que és cultural. Així doncs, en molts casos la construcció d'infraestructures ha estat lluny de representar la visió de ciutadania i desenvolupament sostenible que comporten els drets culturals. Les polítiques d'infraestructures han subestimat el paper polític dels equipaments culturals, un paper vinculat a l'exercici dels drets; no només els culturals, sinó també, per exemple, el dret a la ciutat.

Aleshores, com es pot afrontar el repte de desenvolupar polítiques culturals basades en una concepció integral dels drets culturals? Quina és la relació entre aquest repte i el d'impulsar polítiques del que és cultural? Entendre la cultura com a adjectiu és entendre que allò cultural és el que ens permet ser agents, protagonistes de les nostres pràctiques socials.⁸ Aquesta és una mirada política de la cultura; fa èmfasi en el caràcter polític de la cultura, sense que haguem de reduir el que és polític al simple joc d'interessos partidaris per accedir a recursos de poder.

Desenvolupar polítiques públiques basades en una concepció integral dels drets culturals implica preguntar-se fins a quin punt aquests drets són reclamats per la ciutadania. Caldria evitar d'aquesta manera

7 Per a una anàlisi en detall d'aquests discursos, es pot consultar Barbieri (2012).

8 Aquesta concepció de la cultura ha estat desenvolupada, entre d'altres, per autors com Arjun Appadurai, Néstor García Canclini, Alejandro Grimson o Jesús Martín-Barbero.

fer dels drets culturals un discurs més de continent que de contingut. Si fos així, estaríem reproduint les limitacions d'unes polítiques basades en la cultura com a substantiu i, per tant, no podríem donar resposta al dèficit de legitimitat d'aquestes polítiques, a la distància que avui es percep entre el sector cultural i la resta de la ciutadania.

Una manera de construir noves legitimitats per a les polítiques culturals és polititzar els drets culturals, en el sentit més ampli i noble de la paraula "política". Connectar amb la mirada política de la cultura, construir polítiques sobre la base del lligam entre el que és cultural i valors com l'equitat o la justícia. Fugir de l'essencialisme i apostar per fer dels drets culturals un relat més autoconscient, legítim i traduïble en polítiques factibles.

En aquest recorregut, parlar de drets culturals no és només parlar d'infraestructures que faciliten l'accés a recursos. Perquè el sentit polític de la cultura i els drets culturals connecta amb una mirada que entén la cultura com a part d'un procés d'actualitat: la reflexió i l'acció en l'àmbit dels béns comuns, i també amb l'educació en la sensibilitat i la participació en l'espai de referències artístiques.

Desenvolupar polítiques culturals basades en una concepció integral dels drets culturals implica anar més enllà del dret a accedir a béns i serveis. Així mateix, caldria tenir molt especialment en compte el dret a accedir a comunitats, a poder formar-ne part i també a poder sortir-ne quan ho considerem oportú. I finalment, més enllà del dret a la participació en activitats culturals, també caldria desenvolupar mesures específiques per assegurar el dret a participar de la construcció de les regles, les normes que fan sostenibles els béns comuns culturals.

La pregunta clau seria: quins recursos han d'estar disponibles, quines comunitats han d'estar obertes i quines normes han de poder ser construïdes col·lectivament perquè els drets culturals siguin efectivament assegurats? I alguns altres interrogants encara pendents podrien ser: quins són els estàndards que poden garantir la disponibilitat d'uns recursos i serveis culturals bàsics? Quins són els objectius de tipus transversal relacionats amb l'equitat que han d'assumir les polítiques culturals? Quins són els indicadors de participació real tant en la pràctica cultural com en l'elaboració, implementació i avaluació de polítiques?

La potencialitat del relat dels drets culturals depèn de la capacitat per definir de què estem parlant quan parlem de drets culturals i, al mateix temps, per desenvolupar indicadors d'avaluació i mecanismes de control capaços de fer efectiu l'exercici d'aquests drets. Aquest escenari suposa un repte per al tipus d'intermediació que tradicionalment han assumit les administracions públiques, però també per a l'acció de moltes organitzacions i col·lectius. El discurs sobre els béns comuns no està exempt d'ambigüitats. D'una banda, podem trobar-nos amb dinàmiques de desresponsabilització per part dels governs, que defugen les seves obligacions en la gestió pública de la cultura, i d'altra banda, amb dinàmiques d'exclusió en el si de les comunitats, amb conflictes que poden provocar la pèrdua del caràcter públic dels béns comuns culturals. Les polítiques culturals s'enfronten així a la necessitat de redefinir (i no suprimir) les seves responsabilitats, i moltes de les comunitats culturals, també. Entenc que en gran manera de tot això en depèn la rellevància futura dels drets culturals en les polítiques públiques.

Referències

Barbieri, N. (2012). *¿Por qué cambian las políticas públicas? Una aproximación narrativa a la continuidad, el cambio y la despolitización de las políticas culturales*. Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Barbieri, N.; Fina, X.; Subirats, J. (2012). "Culture and Urban Policies: Dynamics and Effects of Cultural Third Sector Interventions in Barcelona". *Revue Métropoles*, 11, pp. 2-18.
Disponible a: <http://metropoles.revues.org/4605>

- Barbieri, N. (2014). "Cultura, políticas públicas y bienes comunes: hacia unas políticas de lo cultural". *Revista Kult-ur*, v. 1, pp. 46-64.
Disponible a: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/cnarcr/Mis%20documentos/Downloads/1255-5536-2-PB.pdf>
- Custodio, T. (2014). "Aproximación dogmática a los derechos culturales". *Cuadernos de derecho de la cultura*, 5.
Disponible a: <http://cercles.vtlseurope.com:8098/arxiu/pdf/E140195.pdf>
- Martínez, R. (2015). "Dejadnos hacer política con la cultura". *El Diario*, 24/10/2014.
Disponible a: http://www.eldiario.es/cultura/politicas_culturales/Dejadnos-hacer-politica-cultura_0_317068433.html
- Martínez Illa, S. (2010). *Pla d'Equipaments Culturals de Catalunya 2010-2020*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
Disponible a: http://cultura.gencat.cat/web/.content/dgcc/serveis/06equipaments/documents/arxiu/pec_26_01_11.pdf
- Pascual, J. (2015). "Pistes per la interdependència".
Disponible a: <http://interaccio.diba.cat/blogs/2014/11/21/pistes-per-interdependencia>
- Rowan, J. (2014). "La cultura como problema: Ni Arnold ni Florida. Reflexiones acerca del devenir de las políticas culturales tras la crisis." *Revista OC 23*.
Disponible a: <http://www.observatoriocultural.gob.cl/revista/2-articulo-1/la-cultura-como-problema-ni-arnold-ni-florida-reflexiones-acerca-del-devenir-de-las-politicas-culturales-tras-la-crisis/>
- Shaheed, F. (2012). "Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights". ONU, Asamblea General, 10/08/2012.
Disponible a: http://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?m=177&m=197
- Shaheed, F. (2014). "Reflexiones sobre cultura, desarrollo sostenible y derechos culturales".
Disponible a: http://www.agenda21culture.net/images/a21c/awards/winners/art_FS2_SPA.pdf